

*Хаткова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент,
заступник начальника кафедри пожежно-профілактичної
роботи, Академії пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля (м. Черкаси)
Нестеренко А. А., ад'юнкт Академії пожежної безпеки
ім. Героїв Чорнобиля (м. Черкаси)*

ПРОФІЛАКТИЧНА РОБОТА В СИСТЕМІ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

На сучасному етапі суспільно-економічного розвитку України в системі підготовки професійних кадрів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) здійснюються глибокі реформи. За цих умов важливим є вивчення і використання багатолітнього досвіду в питаннях навчання й практики проведення пожежно-профілактичних заходів.

Ключові слова: профілактична діяльність, пожежна безпека, пожежна організація, протипожежні заходи.

На современном этапе общественно-экономического развития Украины в системе подготовки профессиональных кадров Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям (ГСЧС) осуществляются глубокие реформы. В этих условиях важным является изучение и использование многолетнего опыта в вопросах обучения и практики проведения пожарно-профилактических мероприятий.

Ключевые слова: профилактическая деятельность, пожарная безопасность, пожарная организация, противопожарные мероприятия.

Перш за все наведемо визначення терміну профілактична робота з пожежної безпеки. Отже, профілактична робота з пожежної безпеки - це науково-обґрунтований вид соціально-психологічної, педагогічної і організаційно-технічної діяльності із створення комплексу запобіжних заходів щодо усунення причин виникнення, умов і локалізації пожежі для забезпечення безпечного існування людей і збереження матеріальних цінностей та природного середовища.

Складний історичний розвиток української держави не дозволяє науковцям чітко виділити суто українські особливості профілактики пожеж. Є певна схожість у пожежно-профілактичній роботі з тими країнами, основою або частинами яких довгий час була Україна – Київської Русі, Московії, Російської імперії, Польщі, Речі Посполитої, Австро-Угорщини.

Тому **метою статті** є аналіз профілактичної роботи в системі пожежної безпеки України.

Наявні писемні й друковані джерела можна умовно поділити на чотири періоди. До першого належать праці авторів, які видавалися з часів Київської Русі до початку видання царських указів про створення професійної пожежної охорони (IX ст. – початок XIX ст.). Другий період – це етап початкового дослідження проблеми (середина XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.). Третій період – радянський (30-ті рр. – кінець 80-х XX ст.) Четвертий етап – сучасний (початок 90-х XX ст. – наші дні).

Розглянемо більш детально особливості проведення пожежно-профілактичної роботи в зазначені періоди. Не менш важливим буде аналіз деяких ключових документів у виділених етапах.

Перший етап був виділений як початковий, у якому основним засобом боротьби й профілактики пожеж було видання низки нормативно-правових документів щодо забезпечення пожежної безпеки та заходів гасіння пожеж. Траплялися поодинокі випадки створення пожежних команд, пожежна техніка була на низькому рівні, методи гасіння також не могли протистояти вогневій стихії.

Першим нормативно-правовим актом, пов'язаним із протипожежними заходами, який діяв на території Київської Русі й був основою для покарання пересічних громадян за неправомірне використання вогню, була «Російська Правда» (1032-1054-1072 рр.), одночасно з якою діяли й князівські статuti. Так, у статтях 32, 83 та інших встановлювали різні види покарання (грошовий штраф, конфіскація майна, смертна кара) за ненавмисний і навмисний підпал. Тяжкість залежала від того, які будови постраждали від пожежі [1]. Тобто нормативні акти того часу більше стосувалися функції покарання через залякування для попередження пожеж, ніж власне профілактики.

Другий етап характеризується виданням нормативно-правових актів, які були спрямовані на створення в містах, а потім у селах (земствах) професійних пожежних команд, розробці Будівельного й Пожежного статутів, початком розвитку

пожежного страхування, поліпшенням технічного оснащення пожежної охорони.

Перші державні протипожежні заходи, які визначали правила поведінки з вогнем, були розроблені в період правління московського князя Василя II (Темного) (425-1462 рр.). Після спустошливої пожежі в Москві в 1434 р. Великий князь Василь II наказав не тільки обережно поводитися з вогнем, але й визначив умови користування ним у пожежонебезпечних ремеслах і на побутовому рівні [2].

Подальший розвиток норм і правил у галузі пожежної безпеки на Русі в літописних згадках відноситься до 1472 р. У зазначений час Великий князь Іван III (1462-1505 рр.), який брав участь разом зі своєю дружиною в гасінні пожежі в Москві, видав указ, який визначав заходи пожежної безпеки в населених пунктах. Це був один з перших нормативних актів, який визначав профілактичні заходи щодо попередження пожеж на Русі. В указі були визначені два основних напрямки профілактики причин виникнення та поширення пожеж – необережне поводження з вогнем та скупченість забудови [3].

1485 р. після чергової великої пожежі в Москві Іваном III був виданий указ, який визначив протипожежні норми, які передбачали заходи пожежної безпеки при використанні відкритого вогню в побуті (тобто печами, свічками, скіпами й лампадами) [4]. З метою запобігання поширенню пожеж на великих площах, був виданий інший указ Івана III. Указом пропонувалося дотримувати протипожежні розриви при будівництві церков і дворів [5].

Комплекс заходів пожежно-профілактичного характеру для жителів Московії був закріплений указом 1504 р., яким наказувалося [6]:

- влітку не топити лазні й хати без крайньої необхідності, не використовувати вечорами в будинку вогонь (тобто запалені скіпи, лампади, свічки), у межах населеного пункту не займатися скляним виробництвом;

- ковалі, гончарі, зброярі, робота яких була пов'язана з вогнем, повинні займатися своєю справою лише далеко від житлових будинків;

- суворо карати за паління тютюну.

Початок XVIII століття характеризувався посиленням запобіжних заходів боротьби з пожежами в Росії. Багато в чому це було пов'язано з початком будівництва міста Санкт-Петербурга, який став з 1712 р. столицею Російської держави.

У Росії вводилися нові протипожежні норми, запозичені Петром I (1682-1725) із Західної Європи. Одним з перших став указ від 17 січня 1701 р. про порядок забудови кварталів після пожеж [7]. З цього часу йде посилене видання указів та інших правових актів щодо створення норм профілактики пожеж, одним з основних напрямів якого було зведення будівель (будинків) із вогнестійких матеріалів (цегла, черепиця, камінь). Не менш важливими факторами підвищення ефективності профілактики пожеж стають: риття водойм (водостоків, каналів), планування будівель, застосування водних насосів. Окремо видавалися укази щодо запобігання лісових, корабельних і інших видів пожеж.

Як і в інших країнах Європи, у системі державних органів Російської імперії була відсутня ланка, яка б спеціально відала боротьбою з пожежами, не було єдиної структури, що забезпечувала протипожежний захист населення й території, для проведення нагляду за заходами пожежної безпеки. Перед державою стала потреба в створенні спеціалізованих професійних протипожежних команд, забезпечення правового регулювання їх дій.

В 1504 р. у м. Москва великим князем Московським і всієї Русі Іваном III (1440-1505 рр.) вперше була створена пожежно-сторожова охорона [8]. Хоча вона не могла чинити серйозного протистояння вогню через слабку підготовку й технічну оснащеність, але все-таки це була перша спроба створення професійної пожежної охорони. Але однаково існуюча ситуація з пожежною безпекою вимагало постійного реформування всієї системи пожежогасіння. З 1550 р. по 1698 пожежно-сторожову охорону міняють стрільці в справі гасіння пожеж, що було прогресом для забезпечення пожежної безпеки. Але в справі профілактики це нічого докорінно не змінювало. Стрільці, по суті, залишалися воїнами й пожежними одночасно.

Відомості про створення першої пожежної команди в Москві відносяться до 1629 р. Спеціальна пожежна команда складалася з 200 осіб, у літній період кількість пожежних зростала до 300 чоловік. Команда оснащувалася водозливними трубами, бочками з водою, відрами, баграми й іншим майном. На Земському дворі постійно чергували 20 візників з кіньми для доставки людей і інвентарю до місця пожежі [9].

Третій етап характеризується поступовим технічним і технологічним удосконаленням пожежної техніки, впровадженням у містобудування й домобудівництво протипожежних заходів і пожежобезпечних матеріалів, на виробництво – пожежо- і вибухонебезпечних технологій.

Одним із перших спеціальних досліджень стала монографія О. Чехова, яка започаткувала вивчення проблеми розвитку пожежної справи в Російській імперії до 90-х рр. XIX ст. О. Чехов узагальнив законодавчу базу в сфері діяльності пожежної охорони, дослідив становлення та функціонування професійних пожежних частин, розглянув проблему організації допомоги погорільцям.

Слід зазначити, що ні в даній роботі, ні в подальших роботах інших авторів до середини XX ст. проблема розвитку пожежної справи на Україні не досліджувалася. В основному розглядалося функціонування пожежної охорони в цілому в імперії (К. Томас, Д. Бородін) і при цьому не приділялася увага вивченню цих питань у конкретних умовах Малоросійського краю. Так, у роботах Т. Турчиновича, Б. Токарського, В. Григор'єва, М. Денисьєвського, О. Кутузова досліджувалися лише окремі практичні аспекти теми (функціонування й устаткування добровільних пожежних товариств, пожежна тактика, організація служби міських пожежних команд, протипожежне водопостачання й т.п.).

Слід відзначити, що і за радянських часів розвитку науки окреслені питання виявилися малодослідженими. У роботах, які присвячені розвитку пожежної справи, їх автори у більшості випадків приділяли увагу діяльності пожежної охорони лише за часів радянської влади. Лише згодом, у зв'язку з відзначенням у 60-х рр. ювілею – 50-річчя радянської пожежної охорони, вийшла низка праць, присвячених пожежній охороні. Серед них варто відзначити найбільш повне видання, опубліковане авторським колективом під керівництвом М.А. Тарасова-Агалакова (1968 р.), – «Пожарное дело в СССР». Ця праця містила значний фактологічний матеріал із питань гасіння пожеж у Російській імперії XIX – початку XX ст., історії розвитку пожежної техніки, заходів попередження пожеж тощо. У цей самий період побачила світ і перша праця з історії пожежної охорони, присвячена одному з регіонів України. Її автори, Г. Кучер та Л. Усатенко, ввели в науковий обіг,

проаналізували значну кількість архівного матеріалу для з'ясування процесу розвитку пожежної охорони на Київщині.

Зацікавленість пожежною охороною різко зросла після 1986 р. Це об'єктивно було викликане подіями, пов'язаними з ліквідацією аварії на Чорнобильській АЕС, в ході яких мужність та самопожертва вогнеборців урятували людство від техногенної катастрофи світових масштабів.

Останній (четвертий) етап характеризується зростанням наукового інтересу до проблем пожежної охорони, зокрема, до проблем пожежної профілактики на території України. Цьому сприяло створення незалежної української держави й виділення пожежної охорони країни з складу Міністерства внутрішніх справ в окрему Державну службу (раніше – Міністерство) України з надзвичайних ситуацій. Було проведено розширення мережі й підвищення статусу й рівнів акредитації вищих навчальних закладів для підготовки фахівців пожежної безпеки. З перших днів незалежності України, враховуючи потреби держави у кваліфікованих фахівцях пожежної безпеки, були створені курси перепідготовки офіцерських кадрів. Офіційно визнаний новий науковий напрямок у технічних науках – пожежна безпека.

Нині в Україні діє низка навчальних закладів, у яких готують високо кваліфікованих фахівців пожежно-рятувальної служби, зокрема Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля м. Черкаси, Національний університет цивільного захисту України у м. Харкові, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. Наукове керівництво в розробці заходів пожежної безпеки й протипожежній профілактиці доручене Українському науково-дослідному інституту цивільного захисту (м. Київ).

Становлення навчальної системи українських вищих навчальних закладів ДСНС тісно пов'язане зі створенням і функціонуванням професійних підрозділів, покликаних забезпечувати реалізацію державної політики в сфері цивільного захисту.

Аналіз нормативно-правових документів і практика професійної пожежної діяльності показує, що істотні зміни в системі підготовки офіцерських кадрів для підрозділів пожежної охорони відбулися на рубежі XX і XXI ст. Тоді більшість навчальних закладів Державної служби

України з надзвичайних ситуаціях, відповідно до нових державних вимог до вищої освіти та рівня підготовки майбутніх офіцерів, було реформовано і вони отримали більш високий рівень акредитації [10].

Починаючи з 90-х р. керівництвом ДСНС були визначені головні напрямки формування механізмів безпеки на двосторонньому, регіональному й глобальному рівнях. На цій основі Україна постійно розвиває співробітництво, насамперед в області державного нагляду й контролю за додержанням законів та інших нормативно-правових актів з питань цивільного захисту та запобігання надзвичайним ситуаціям.

Висновок. Аналіз профілактичної роботи в системі пожежної безпеки України свідчить про надзвичайно складний шлях розвитку. На основі аналізу ряду наукових праць, можна зробити висновок щодо основних напрямків пожежно-

профілактичної роботи у період з часів Київської Русі до сучасного етапу:

- видання нормативно-правових документів пожежно-профілактичного спрямування, які регламентували особливості користування вогнем в різні пори року і доби, мали караючу функцію за порушення протипожежних законодавчих актів у вигляді адміністративного або кримінального покарання;

- введення і вдосконалення стандартів будівництва й забудов поселень (міст і сіл);

- розробки ефективних протипожежних заходів, зокрема, застосування нових вогнестійких матеріалів у будівництві та нових безпечних технологій у промисловості, розвиток пожежної техніки, проведення водогонів;

- запровадження команд професійної пожежної охорони, одними із завдань яких був пожежний нагляд;

- постійне підвищення рівня професійної підготовки пожежних команд.

Література

1. Русская Правда // Российское законодательство X-XX вв. В 9 т. Т. 1: Законодательство Древней Руси / Под ред. О.И. Чистякова. - М., 1984.-С. 48.
2. Трачук М.П. Из истории развития пожарной охраны в России. - Львов, 1959. - С. 11.
3. Советская пожарная охрана. / Сост. Т.А. Ворошилова, В.Т. Потемкин. - М., 1988. - С. 28.
4. Савельев П.С. Исторические вехи пожарной охраны России // Пожарное дело. - 1993. - №4.-С. 42.
5. Алексеев Ю.Г. Государь всея Руси. - Новосибирск, 1991. - С. 164.
6. Савельев П.С. Пожары-катастрофы. - М., 1983. - С. 21.
7. Голубев С.Г., Зильберштейн Ф.В., Савельев П.С. Пожарное дело в СССР. - М., 1968. -С. 15.
8. Бабенко А.М. Формирование государственной системы пожарной безопасности в дореволюционной России (по материалам Курской губернии). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07.00.02. отечественная история. – Курск: Курский государственный технический университет, 2005. – 214 с.
9. Артузи Н.А. Беседа пожарного: Сборник бесед по «истории пожарного дела» и «пожарной техники». - Самара, 1926. - С. 21.
10. Підгайний А.В. Становлення та розвиток системи підготовки офіцерських кадрів МНС України наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. – Національний університет «Львівська політехніка». – м. Львів, 2009. – 18 с., С. 8-11.

*Khatkova L. V., candidate of pedagogical sciences, associate professor
Nesterenko A. A., adjunct, academy*

PREVENTIVE WORK IN THE FIRE PROTECTION SYSTEM OF UKRAINE

The article analyzes fire prevention in Ukraine. Available written and printed sources can be divided into four periods. The first stage is singled out as the initial in which the basic means of preventing and fighting fires was the publication of legal documents for fire safety and fire fighting measures. The second stage is characterized by the publication of regulations that were aimed at creating professional fire brigades, development of building and fire statutes, beginning of fire insurance, improvement of technical equipment. The third stage is characterized by gradual technical and technological improvement of fire equipment, implementation of fire prevention measures and fire safety materials. The last stage is characterized by increasing scientific interest in fire protection. The author investigates the features of fire-prevention work in each period. Key documents in the selected stages are analyzed in the article.

Keywords: prevention activities, fire safety, fire organization, fire prevention measures.